

ANTALL ÉS ADENAUER

Antall József neve összeforrt a rendszerváltozással. Történelmi szereplővé vált tehát, annak minden következményével. Értékelése már a történettudományban is megkezdődött, de tágabb körbe ebből aligha jut el valami. Szimbólummá vált alakjának megítélése a szélesebb közvéleményben valós teljesítményétől függetlenül, a rendszerváltozáshoz fűzött és szellemi közállapotainkra jellemzően, egyelőre leginkább a városi legendák és a mesék birodalmába sorolható képzetekkel együtt változik. Ezért sem fölösleges újra meg újra visszatérni a magyar rendszerváltozás főszereplője munkásságának és személyiségének elemzésére.

Egy államférfi gondolkodásának és motivációinak a megértéséhez közelebb vihet, ha ismerjük és számba vesszük azokat a politikai szereplőket, akik számára is valamilyen tekintetben irányadóak voltak. Antall magánbeszélgetéseiben és közszerepléseiben az általa vállalt célok és eszmei, politikai hagyomány jelzésére rendszeresen hivatkozott a magyar polgári intézményrendszer megalkotásában döntő szerepet játszó Széchenyi Istvánra, Deák Ferencre és Eötvös Józsefre, pártpolitikában a Nagy Ferenc-féle kisgazda hagyományra, nemzetközi tájékozódás szempontjából pedig a szociális piacgazdaságot a gyakorlatban megvalósító és az európai integrációt megindító triász tagjaira, De Gasperire, Robert Schumanra és kiemelten is Konrad Adenauerre. Részleteiben mindezt egy monografikus feldolgozás bonthatná ki, és akkor hangsúlyos szerepet kapna ebben édesapja is mint legközvetlenebb politikai példaképe. E rövid vázlatban azonban csak az adenaueri életműhöz fűződő szellemi viszonyának megrajzolásához szeretnék néhány szempontot felvetni.

A két politikust az államférfiként kapott feladatok léptéke, a történelmi kihívás jellege és az arra adott válasz tartalma és minősége alapján állíthatjuk párhuzamba.

Az emberképből és az erre alapuló társadalomképből célszerű kiindulni. Adenauer maga választotta emberképből olyan társadalmi berendezkedés következett, amely az emberi személy méltóságára és szabadságban való kibontakozására épül. Szellemi támaszt ehhez és az 1940-es években megfogalmazódó hasonló politikai törekvésekhez filozófiailag a keresztény perszonalizmus (Jacques Maritain és mások), a katolikus társadalmi tanítás és az ezekkel konform ordoliberalizmusnak nevezett piacgazdasági modell jelentett. Adenauernek teljesen új utakon kellett járnia: a megelőző évszázad kudarcos német és európai történelmének közpolitikai és az 1929–33-as gazdasági világválság gazdasági tanulságait kellett mérlegre tennie, és egy minden tekintetben újszerű szintézishez eljutnia. Ennek lényege: a weimari liberalizmussal és a náci totalitarizmussal, majd pedig a második világháború győztes hatalmaként egész Európát veszélyeztető szovjet diktatúrával szemben működőképes társadalmi, gazdasági és biztonságpolitikai modell kidolgozása, ami egyszersmind egy *új német állam* megteremtését is feltételezte. Mindezt számba véve „Adenauer legfőbb célja a politika színpadára való lépésekor a belátható jövőre nézve az volt, hogy az NSZK a lehető leggyorsabban szuverén, a Nyugathoz kötődő állam legyen.”¹ Németország és a Nyugat szerves összekapcsolásának programja Németország, de egész Európa számára is gyökeresen új utat nyitott meg, és mint ilyen, nagy horderejű történelmi innovációként értékelhető.

Az alaphelyzetet hasonlóan ítélte meg, mint Churchill, aki már 1944 májusában a Németország veresége utáni időkről szólva megállapította, hogy a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok nem valódi békét, hanem pusztán „meghosszabbított fegyverszünetet” fognak jelenteni.² Érdeemes

ezzel kapcsolatban azt is idézni, amit ugyanerről, hasonló logikával, de konkrét összefüggésekben továbblépve, a brit vezérkar két hónappal később kelt helyzetértékelésében vázolt fel: „A két európai ország, amelyek komoly veszélyt jelenthetnek stratégiai érdekeinkre: egy újrászervezett Németország és Oroszország (...). Amennyiben Oroszország ellenségessé válna velünk szemben, Németország az egyetlen ország, amelyet földrajzi helyzete, népessége és erőforrásai képessé tesznek arra, hogy olyan segítséget bocsásson rendelkezésünkre, amely mérvadó lenne pozíciónk megtartása szempontjából.”³

A háború utáni európai hatalmi viszonyokról és az egész Európát fenyegető veszélyekről tehát Churchillnek és az angoloknak is voltak reális elképzelései vagy inkább sejtései, de a második világháborús szövetségesek győzelme által felvetett társadalmi, gazdasági és politikai alapkérdésekre választ adó komplex stratégiája – ez nem túlzás – csak Adenauernek volt az egész nyugati világban. Németország sorsa pedig ekkor értelemszerűen az európai politika központi kérdésévé vált. Ennek lényege alapvetően két, sok szálon összefüggő részkérdésben ragadható meg: milyen legyen Németország politikai berendezkedése és hova tartozzon, a totalitárius Kelethez vagy a demokratikus alapokon szervezett és újrászerveződő Nyugathoz? Mindez olyan további kérdésekben tematizálódott, mint semlegesség vagy nyugati elköteleződés, a német békeszerződés, Németország keleti határa (Odera–Neisse határ), és a megszállási övezetekből önálló államalakulatokká vált ország egyesítése. Adenauer világosan látta, hogy a német állam fennmaradásának, majd később újraegyesítésének előfeltétele, hogy Németország a (győztes) Nyugat szerves részévé váljon, gazdasági és biztonságpolitikai szempontból egyaránt. Intuitív alapon helyesen ismerte fel a Szovjetunió agresszív hatalmi természetét, és soha nem engedett, még a német egység ügyében sem az onnan jött

szirénhangoknak. Pozitív értelemben egyik konkrét, az új perspektívából fakadó feladatát a történelmi sorsközösségen alapuló német–francia megbékélés előmozdításában látta, mert csak ez lehetett a tartós európai béke alapja, de ez egyszersmind a prosperitás egyik előfeltétele is. Ez fejeződött ki az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásában (1950), ami ugyan konkrét formájában francia kezdeményezés volt (Schuman-terv), de teljes mértékben találkozott a német kancellárnak már az első világháború utáni időszakban a Rajna-vidéki Tartományi Tanács elnökeként kialakított biztonságpolitikai és gazdasági szempontokat együttesen mérlegelő elképzeléseivel.

Az európai béke feltételei tehát már az első világháború után foglalkoztatták. Politikai pályáját azonban a náciizmus kettétörte. 1933-ban bujdosásra kényszerült, és ekkor régi iskolatársa, a Kölnből nem messzi Maria Laach középkori benccs kolostor apátja, Ildefons Herwegen néhány hónapra befogadta. A kényszerű pihenőt többek között a pápai szociális tanítások, a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* kezdetű pápai körlevelek alapos tanulmányozására használta fel. E dokumentumok mély hatása a háború utáni német kereszténydemokrata párt megszervezésével kapcsolatos programalkotó tevékenységében világosan tükröződik. Meggyőzően illusztrálja ezt a legkorábbi ezzel kapcsolatban fennmaradt kéziratos vázlat 1946 elejéről. Ennek első része így szól:

„I. Egyén és állam

1. Az alapok keresztény etika és kultúra, igazi demokrácia kell, ami az államéletet hordozza és betöltse. A személy méltósága és elidegeníthetetlen jogai jelentik az államhatárolom korlátait.

2. Jog a politikai és vallási szabadságra.

3. Igazságosság, azonos jog és jogbiztonság mindenkinek.

4. A család alapvető jelentőségének elismerése a nép és az állam szempontjából.

5. A nő tevékenységének elismerése és védelme otthon és a családban. Szabad tevékenység a nőnek a szakmai és közéletben.

6. A többségnek nincs erőszakos vagy korlátlan joga a kisebbség felett. A kisebbségnek is vannak jogai és kötelességei.”⁴

Ezt a vázlatot Adenauer először a brit megszállási övezet CDU-bizottsága előtt mutatta be 1946. január 22-én Herfordban, majd a következő hónapokban a többi megszállási zóna alakuló kereszténydemokrata pártszerveződései fokozatosan egységes formába öntött programjának integratív alapjává vált.⁵ Adenauer ilyenformán elvi iránymutatással és óriási szervezőmunkával meghatározó szerepet játszott egy olyan, alapvetően megújított országos keresztény párt életre hívásában, amelyet alkalmasnak ítélt az általa felismert történelmi feladatok elvégzésére. A következő nagy politikai feladat akkor következett be, amikor 1949-ben, a CDU és CSU hatalmas választási győzelme után kormányalakítás került napirendre, és neki meg kellett küzdenie a pártján és a potenciális koalíciós partner Szabaddemokrata Párton belül is érvényesülő, a szociáldemokraták bevonására irányuló nagykoalíciós elképzelésekkel. Adenauer ekkor világosan látta, és a későbbi fejlemények egyértelműen őt igazolták, hogy ez csakúgy, mint az ugyanezekben a körökben népszerű, semleges Németországról szóló elképzelések, közvetett hatásaikban az egész Németországot és ezen keresztül Európa nyugati felét is fenyegető orosz terjeszkedési törekvések⁶ malmára hajtáná a vizet. A szociáldemokraták gazdasági elképzelései ugyanis valamiféle piaci és központi irányított vegyes modellről szóltak, és ebben a CDU szakszervezeti háttérű szárnya is szimpatizált velük. Nyilvánvaló volt, hogy az Adenauer által egyedül helyesnek tartott szociális piacgazdaság ezzel a törekvéssel nem volt összeegyeztethető, és ilyen koalícióban

tartós kormányzásra (önfeladás nélkül) nem lett volna esély. Ennek alapján vitte keresztül rendkívül ügyes taktikával a kiskoalíciós elképzelését.

A szociális piacgazdaság programja Adenauer számára szorosan összefüggött a helyesen működő társadalomról alkotott képpel, és mint ilyen a CDU választási kampányának egyik döntő és sikerre vezető elemét képezte. A kormányzási gyakorlatban Ludwig Erhard volt ennek a kivitelezője, akire Adenauer akkor figyelt fel, amikor a brit-amerikai megszállási zónában, az úgynevezett „bizónában” egy huszárvágással a központi gazdaságirányítást az ár- és bérszabályozás megszüntetésével piaci alapokra helyezte. Tettét gyors siker követte, és az addigi hiánypiacot egy csapásra árubőség váltotta fel. Erhardot ebben a lépésében elsősorban ösztönös és nem valamilyen elméleti meggyőződés vezette, de szerencsés módon az erős elméleti háttér is éppen csak karnyújtásnyira rendelkezésre állt. Az 1930-as évek második felében kezdődött meg azoknak az elméletileg megalapozott közgazdasági elképzeléseknek a kidolgozása, amelyek a tisztán *liberális* és a totalitarizmusokra jellemző *irányított piac* (tervgazdaság) között a keresztény társadalmi tanítással összhangban keresték az államnak a közjó érdekében kifejtett szabályozó szerepét előíró működőképes megoldást. A későbbi fejlemények szempontjából meghatározó jelentőségű az 1930-as és 40-es évtized fordulóján kidolgozott alternatív német gazdasági és társadalmi gondolkodásnak a teljesítménye. Wilhelm Röpke Svájcban letelepedett német közgazdásznak, a freiburgi közgazdasági iskola ordoliberalisainak⁷ és a kölni közgazdásziskola ezzel konvergens meggyőződésre jutott képviselőjének, Alfred Müller-Armacknak a szerepét kell ebben az összefüggésben kiemelni. Olyan, sok tekintetben újra felfedezendő⁸ piacgazdasági modellről van szó, amelyben a gazdasági versenyt és a polgárok szabadságát az állam által megalkotott rendszavatolja. Az ordoliberalis felfogás nyomán ennek a kon-

cepciónak szerves része volt a nemzeti valuta stabilitásának és a jegybank függetlenségének elve is.

Adenauer nyugati stratégiai orientációjával tehát gyökeresen új utat nyitott a német politika történetében, és ebben a történeti értékelések joggal emelik ki rajnai és katolikus identitásának meghatározó szerepét. A Rajna-vidéket is magába olvasztó porosz birodalmi terjeszkedés szempontjából Franciaország és a Nyugat rivális vagy ellenség volt. A Rajna bal partjáról nézve azonban Poroszország már Ázsia, és a Rajna-vidék szellemi tekintetben a Nyugat közepe, mégpedig, ahogy egy német történész ebben az összefüggésben érzékletesen megfogalmazta: „A lakosság belső egyensúlyának értelmében, amelyben egyesül a katolicizmus és a liberalizmus, Észak- és Dél-Európa, a francia életmód és a porosz erények.”⁹ Adenauer maga is valahogy így látta. A *Reinischer Merkur*nak 1948 februárjában adott interjújában erről ezt állapítja meg: „Egykor a Loire és a Weser között dobogott a keresztény Nyugat szíve.” Ezzel kapcsolatban a kölni dómra mint a német Nyugat tiszteletre méltó szimbólumára is hivatkozik, amely stílusában „francia gyökerekből táplálkozik”. Ez is arra utal – folytatja –, hogy a nyugati gondolatok megújulásának „Németország és Franciaország gyümölcsöző találkozás a kulcsa”.¹⁰ A kölni dómra való utalás azért figyelemre méltó, mert a nyilatkozó természetesen pontosan tudta, hogy ez a székesegyház, amelyhez a büszke Hohenzollern vasúti híd vezet, a bécsi kongresszus (1815) utáni időktől a porosz birodalom és birodalomépítés szimbóluma. Ennek jegyében éppen a francia katedrálisokkal versenyre kelve építették ki a középkorban félbehagyott katedrális nagyobbik, nyugati felét az 1840-es évek elejére. Adenauer tehát ezzel a dómnak egy új – történeti és művészettörténeti szempontból egyébként releváns – ikonológiai értelmezést adva világítja meg legfőbb politikai törekvését, azt is, hogy *mit akar*, és azt is, hogy *mit nem*.

Antall József kelet-közép-európai sorstársaival együtt kormányra kerülésekor nagyon hasonló, bizonyos tekintet-

ben komplementer feladatokkal került szembe, mint a Német Szövetségi Köztársaságot létrehozó kereszténydemokrata politikus és kancellár. Egyrészt totalitárius diktatúra helyébe kellett parlamentáris demokráciát létrehozni, kiépítenie az új állam ennek megfelelő intézményrendszerét, és ez is a világosan érzékelhető kihívás része volt: távlatosan meghatározni a gazdasági berendezkedés alapjellegét. Másrészt a szabad választások eredményeként demokratikus legitimitással bíró és az addigi nagyhatalmi gyámságtól megszabadult államot be kellett illeszteni az államok nemzetközi rendszerébe, amely rendszert magát, a kétpólusú nagyhatalmi egyensúlyra épült világrend megszűnte után, ismét csak gyökeresen új alapokra kellett helyezni.

A helyes út megtalálásának előfeltétele volt, hogy a vezetésre vállalkozó államférfinak az összes érdemi belső és külső szereplő tartós érdekeire alapozott, részleteiben is helytálló elképzelése legyen a belpolitikai feladatokról csakúgy, mint a kívánatos és lehetséges új világrend körvonalaival. Nem kevésbé világosan kellett látni a stratégiai célok eléréséhez vezető út által megkövetelt teendők hierarchiáját, sorrendiségét és fő irányait. Ebben Antallt a magyar polgári törekvések történetének átfogó tanulságai és nem utolsósorban Adenauer és a meghatározó nyugat-európai kereszténydemokrata politikusok és pártok sok évtizedes tapasztalatainak mély ismerete segítette. Világos volt számára, hogy a magyarországi szovjetrendszer kiépítésével felszámolt népi és keresztény irányultságú demokratikus pártok változatlan formában nem rekonstruálhatók. Ugyanakkor úgy vélte, hogy az úgynevezett koalíciós idők demokratikus politikai szereplői, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt, a Demokrata Néppárt és a Parasztpárt (1956-ban Petőfi Párt) hagyományaira építve létrehozható egy olyan, az európai néppárti spektrumba illeszkedő pártkoalíció, illetve a később általa vezetett Magyar Demokrata Fórum esetében egy alapvetően kereszténydemokrata irányultságú, de több-

féle hagyományt integráló párt, amely így együtt képessé válik a merőben újszerű politikai feladatok és funkciók ellátására. A történelmileg új elem ebben a kereszténydemokrata irányzat kitüntetett szerepe volt, hiszen ennek a magyar pártok történetében nem volt közvetlen előzménye. Ezzel a koncepcióval Antall nemcsak az általa egyébként nagyra becsült Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt hagyományain lépett túl, hanem a hozzá még közelebb álló kiskisgazda koncepciót is igyekezett a nyugat-európai partnerség szempontjából helyzetbe hozni. A „létező szocializmusban” ellenzékiként „politizáló” és magát váratlanul szabad politikai küzdőtéren találó nagy többséggel ellentétben ugyanis tudván tudta, hogy szilárd kormányzásra és az ország érdekeinek érvényesítésére akkor van lehetőség, ha intézményi és ezen belül a pártstruktúránk is összeilleszthető azzal a világgal, amelybe törekszünk, és amelyben minden politikai oldal meg kell hogy találja a szövetségeseit. A választásokat – mint még emlékszünk – végül ez a koalíció nyerte meg. És itt merült fel – ha úgy tetszik, ez is egy adenaueri párhuzam – a kormánykoalíció kérdése. Antallra részben hazai, de még nagyobb nemzetközi nyomás nehezedett annak érdekében, hogy a választásokon másodikként végzett, magát liberálisként meghatározó párttal, a Szabad Demokraták Szövetségével lépjen nagykoalícióra. Ezt Antall határozottan elutasította, de nem csak, mint sokan gondolják, szubjektív összeférhetetlenségi szempontok miatt (persze ilyenek is voltak), hanem elsősorban azért, mert olyan többpárti demokráciát akart, amelyben „egyszer a nemzeti konzervatívok, máskor a liberálisok vannak kormányon, s ez csak úgy érhető el, ha nem alkotnak nagykoalíciót”.¹¹ Az MSZMP utódpártja, a Magyar Szocialista Párt Antall szemében nem rendelkezett egy hiteles szociáldemokrata párt legitimitásával.

A magyar rendszerváltoztatás első miniszterelnöke kormányprogramként egy olyan programot terjesztett az

1947 óta első szabadon választott országgyűlés elé, amelynek központi címzettje az *ember* volt, a maga rendkívül összetett és a mindenkori kormány által szabályozással, ellenőrzéssel és támogatással kísérendő, azaz Arisztotelészig és Aquinói Szent Tamásig visszavezethető, de protestáns gondolkodóknál is megjelenő és persze biblikusan megalapozott latin kifejezéssel: szubszidiálandó viszonyaival.¹² Az emberről itt nem általában, hanem konkrét jogokkal és kötelességekkel rendelkező személyként van szó. Ezen személyek összessége a választási rendszeren keresztül – legalábbis elvben – legitim módon delegálja a közhatalom szereplőire az ő szintjükön el nem végezhető közjót szolgáló feladatokat. Ebben az alapvetésben tisztán érvényesül a kereszténydemokrata gondolkodás emberközpontúsága, amelyet a fennebb idézett adenaueri programpontokban is olvashattunk. Antall, akárcsak Adenauer, jól ismerte ezt a katolikus szociális tanításban lefektetett keresztény erkölcsi alapot. Imponáló bizonyítékát adta ennek, amikor a korszerű katolikus szociális tanítást máig megalapozó *Rerum novarum* enciklika százéves évfordulóján vatikáni rendezésben, Rómában lezajlott nemzetközi konferencián az akkori „új demokráciák” néppárti vezetői, miniszterelnökök és külügyminiszterek közt nagy ívű, de pontosan dokumentált, szabadon elmondott előadásban világította meg a pápai szociális enciklikák megtermékenyítő szerepét az elmúlt évszázad európai történetében. Antall eredetileg feszített programja miatt csak képviseltetni akarta magát a konferencián. A kortárs nyugat-európai kereszténydemokrata vezetők körében élvezett elismertségének jele volt, hogy Andreotti olasz miniszterelnök olyan fontosnak tartotta Antall jelenlétét, hogy külön repülőgépet küldött érte, amit a miniszterelnök már nem utasíthatott el.

A belsőleg szabad emberre építő politika szerves részét képezte a választási programmal összhangban, a kormányprogramban is megjelenített szociális piacgazdaság koncep-

ciója. Abban az időben kevesen ismerték ennek a politikának a tényleges tartalmát, és nem tudták, hogy ez vezetett a német gazdasági csodához az 1950-es évek első felében. Antall viszont nemcsak az erhardi gazdaságpolitikát követte nyomon egyidejűleg, hanem ismerte annak elméleti hátterét, az ordoliberalis iskola eredményeit és Wilhelm Röpke ezzel kapcsolatos alapművét, amely *Harmadik út* címmel éppen Barankovics István fordításában jelent meg magyarul, szinte egyidejűen a német eredetivel.¹³

Antall természetesen Magyarország nézőpontjából, vagyis részben más geopolitikai helyzetből, de hasonló lépésekben gondolkodva mérte fel az 1990-ben a kommunizmus bukása utáni bel- és külpolitikai teendők horizontját, mint a második világháborús összeomlást követően Konrad Adenauer. A tágabb térségben továbbra is megoldatlan problémát jelentettek Trianon következményei a Kárpát-medencében, és az oszmán-török birodalom felbomlásának nyugvópontra nem jutott és várható balkáni fejleményei. A Szovjetunió összeomlásával és az európai orosz befolyási övezet visszahúzódásával, valamint ezzel összefüggésben a német egység helyreállításával előállt új helyzetben újszerű módon vetődött fel a most már a keleti felével is kiegészülő európai egység problematikája is. Antall a német egységet, ellentétben az egykorú nyugati politikát meghatározó két vezető, Thatcher és Mitterrand akkori felfogásával, az európai stabilitás előfeltételének tekintette, Magyarország számára pedig az európai integrációba és az euroatlanti szövetségi rendszerbe való beépülést tekintette stratégiai célnak. Számára világos volt, hogy a kontinensnek ebben a régiójában addig van lehetőség új helyzet létrehozására, amíg az orosz birodalom visszahúzódóban van, és ott új birodalomépítő erők nem jutnak ismét szóhoz. Mutatis mutandis, ezzel a problémával nézett szembe Adenauer is, csak akkor még az ereje teljében lévő birodalom Nyugat-Európa jövőjét veszélyeztette. Antall a kockázatokat nem

kevésbé világosan látta: kezdetben még számolt egy bár-mikor bekövetkezhető szovjet restaurációval, majd a végül is erőtlennek bizonyult moszkvai puccs idején – sokakkal, például Mitterrand francia elnökkel ellentétben – az első pillanatban felismerte Jelcin támogatásának szükségességét. Nyugati politikájában kezdettől fogva teljes egyértelműséggel az euroatlanti szövetség alapjaira helyezkedett, mégpedig az európai és a magyar történelem régi tanulságainak és 20. századi fejleményeinek politikai szempontból releváns és mély ismeretében kialakított meggyőződése alapján.

Antall gondolkodási horizontján a nyugati szövetségi rendszerhez való csatlakozás biztonságpolitikai koncepcióját szervesen egészítette ki a szovjet utódállamokhoz való viszony alakítása, Ukrajna függetlensége és az, hogy Oroszországgal euroatlanti szinten is a partnerségi viszony kialakítását tartotta szükségesnek. Ez az elképzelése, amelyet már a Varsói Szerződés feloszlására tett moszkvai javaslatának részeként megfogalmazott, minden további globális hatalmi kibontakozásban egyik fontos feltétel. Külön kérdés volt a Trianon következtében határon túlra került Kárpát-medencei magyar közösségek ügye, egyrészt a magyar államhoz való viszonyuk, másrészt a magyar állam és az érintett szomszédos államok viszonya tekintetében. Ebben Antall a határokon átnyúló kultúrnemzeti reintegráció, az egyéni és közösségi jogok védelmét illetően pedig a politikai szolidaritás alapjára helyezkedett, míg az államközi kapcsolatokban is a stabilitás fenntartására törekedve, a határok vonatkozásában a helsinki egyezmény máig érvényben lévő garanciáit¹⁴ tekintette irányadónak. Természetesen tisztában volt azzal, hogy a messzi történelmi múltban gyökeredző, de a 20. században antagonisztikus ellentétekhez vezető és az újabb nemzetépítési törekvésekkel tovább élő feszültségek világában csak hosszú távon lehet remény a kooperatív stratégiák túlsúlyba kerülésére.

Antall már piarista gimnazistaként elmélyülten foglalkozott a magyar sorskérdésekkel, majd miután a hazai kommunista hatalomátvétel beláthatatlan időre elzárta a történeti kontinuitás csaknem minden útját, folyamatosan figyelemmel kísérte a világpolitika és a meghatározó nagyhatalmi viszonyok fejlődését. Ebben az a meggyőződés vezette, hogy a szovjet berendezkedés az ember természetével ellentétes, ezért alapvetően életképtelen, bukása tehát „genetikailag” kezdettől fogva kódolva volt. Számára a kommunizmus negyven éve alatt mindig az volt a kérdés, hogy mi lesz a teendő, ha a szovjet összeomlás bekövetkezik valamikor. A váratlan 1956-os forradalmi fordulat következtében édesapja mellett részt vehetett a polgári Magyarország néhány napig valós lehetőségnek látszó újrászervezési kísérletében, hogy aztán a politikai cselekvés lehetősége három évtizedre ismét lekerüljön a napirendről. Antall sem választotta a túléléshez az alkalmazkodásnak a politikai mimikrin keresztül vezető útját, hanem előbb a középiskolai oktatás, majd amikor azt a hatóságok ellehetetlenítették számára, a történeti szaktudományos tevékenység mellett kötelezte el magát, a szellemi készenlét és az adott körülmények közt lehetséges alkotás, és ilyen értelemben a jogfenntartás¹⁵ terepeként. Mindeközben azonban nem mondott le az őt leginkább motiváló célokról, és megmaradt rejtett formában politikusnak. Ezt maga egy alkalommal így fogalmazta meg: „én politikai pályára készültem, politikai pályára indultam, s azokban az években is azt mondtam, hogy én tulajdonképpen nem vagyok boldogtalan, csak fordított életet élek, és ami passzióm lehetne, ami hobbim lehetne, a művészettörténetről kezdve a művelődéstörténetig, most abból élek, ez a mesterségem, és hobbim marad a politika”. Ez a magyarázata annak, hogy amikor a külső okokból fennálló abszurd helyzet megszűnt, Antall a kész politikus teljes fegyverzetében jelenhetett meg a váratlanul kialakult politikai küzdőtéren. Ahogy az előbbi gondolatmenetet folytatva megfogalmazza: „Velem semmi

más nem történt 1987–88 után, amikor aktívan bekapcsolódtam a politikai életbe, mint hogy megfordult minden.”¹⁶

Az Antall család régi dunántúli katolikus nemesi család. A nemesség Magyarországon, mint ezt Antall József sokszor kiemelte, ellentétben Nyugat-Európával, a polgári értékeknek is legfőbb hordozója volt, a nemzeti ébredés korában pedig csaknem kizárólag ebből a körből kerültek ki a polgári átalakulás szervezői és zászlóvivői. Ez a társadalmi réteg, akárcsak a lengyeleknél, az országos politika irányításában ezeréves folyamatosséggal rendelkezett, és így művelt elemeinek a tudatában megszakítatlan élő hagyomány volt ennek tudata is. Más szavakkal, legjobb képviselői mindig képesek voltak arra, hogy politikáról országos léptékben gondolkodjanak és az országot a nemzetközi meghatározottságok összefüggéseiben lássák. Ebben a nemesi világképben jelenhetett meg egy nemzet és ország (állam) sorsa is. A történelmi tárgyi alapot ehhez a magyar állameszme ezeréves töretlen fennmaradása nyújtotta. A kontinensen, északon és délen a polgári átalakulás és a nemzeteszme kibontakozása az egységes nemzetállam megteremtésének programját is jelentette, és ez annak nemcsak jogi-intézményi, hanem eszmei megalkotását is előírta. Magyarország és Lengyelország esetében az eszme a rendi nemzet értelmében megvolt, ez tehát itt a nemzet szabadságának *viszszaszerezéseként* és időről időre a nemzeteszme korszerűsítésének igényével jelent meg. A korszerűsítés a társadalmi változások tudomásulvételét és beépítését jelentette, 1848-ban a jobbagyfelszabadítást, később a munkásság és a tőke nemzeti integrációjára lett volna szükség, ez azonban máig nyitott probléma maradt.

A helyesen felismert úton csak az a szükséges képességekkel megáldott vezető maradhat meg, akinél az irányválasztás nem egyszerűen pragmatikus megfontolásokon, hanem értékelvű és átélt tudással megalapozott belső meggyőződésen alapul. Erről a Századvég politikai iskola felké-

résére 1991. december 19-én tartott előadásában így vallott: „hivatásként kell a politikát űzni, de mesterségbeli tudással. De a hivatást nem helyettesíti a legnagyobb mesterségbeli tudás se.”¹⁷ Azt, hogy a politikusi „hivatás” az ő értelmezése szerint milyen lélektani, kulturális és tárgyi tudáselemek együtteséből és morális feltételekből születik meg, arra vonatkozóan Kornis Gyula *Az államférfi* című művének¹⁸ gazdag tematikáját idézte fel címszavakban. Érdemes néhányat ezek közül itt rögzíteni, hiszen ezeket említve Antall – ezúttal hozzátehetjük, hogy Konrad Adenauerrel sokban közös – politikusi eszményképének és alkatának dinamikus vonásai tűnnek a szemünkbe: „Államférfi és történelem, államférfi étosza és lelki alkata, az államférfi hivatástudatának jelentősége, a hivatástudat kibontakozása (...), politika és világnézet, szabadságeszmény, nemzeti eszmény, gazdasági eszmény, szociális eszmény, az eszmények hagyománybontó ereje (...), az akarat, mint az államférfi egyéniségének lényege, az akarat ereje, az akarat szívóssága (...), az államférfi felelősségérzése, felelősség és demokrácia (...), az államférfi mint a kiegyezés művésze, a nemzeti lélek ismerete, a pártlélek ismerete, a valóságérzék lelki mozzanatai (...), a politikai gondolkodás, a politikai intuíció, az érzelem a politikában, a becsvágy és hatalomvágy a politikában (...), politika és az elvszerűség, a politikai pragmatizmus, elvek és pártok, az angol politikai jellem, a francia, a német stb.”¹⁹

Adenauert életműve igazolta. Ez persze korántsem csak egy zseniális államférfi erőfeszítéseinek sikere, hanem a Nyugat megújulási képességének a történelmi bizonyítéka. Antall József életművének sorsa annak függvényében fog eldőlni, hogy a Nyugat és Európa keleti része az 1989–90-ben megnyílt perspektívák fényében mit fog tudni kezdeni egymással, és ez a játszma elvezet-e egy morális megújulásra épülő új, a mainál jobb világhoz.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az orosz terjeszkedés veszélye mindkét itt jellemzett államférfi számá-

ra központi kérdés volt. Mert ha mi Nyugaton és Keleten nem építkezünk szilárd alapokra, nem vagyunk saját javaink erős gazdái, mások fogják arra rátenni a kezüket. legyen szó hódítókról vagy gazdasági túlerőről. Adenauer azzal, hogy Németországot a nyugati szövetségi rendszerben pozicionálta – ehhez számos belső és külső csatát kellett sikeresen megvívnia –, és ebben a történetírás is alapvetően egyetért, megmentette Nyugat-Európát a szovjet befolyástól. Meghatározó, ha éppen nem döntő szerepe volt tehát abban, hogy 1990 után a szovjet uralom alól felszabadult kelet-európai országoknak volt hova csatlakozniuk, és elvben legalábbis, de mindenképpen a *saját politikai teljesítményének* függvényében *egyenrangú* félként. Ez akkor is jó hír, ha, itt Magyarországon különösen is nap mint nap tapasztaljuk, hogy ez a bizonyos csatlakozás „visszatérés”(?), gyötrelmes és olykor szinte reménytelen feladatnak is tűnhet.

Antall József ezt látta nagyon világosan és élesen, és a számára adott döntő pillanatokban egy ország vezetőjeként felismerte és követni is tudta a „zsákutcás magyar történelemből” kivezető utakat.

ENTZ GÉZA ANTAL

Jegyzetek

¹ Heinrich August Winkler: *Németország története a modern korban* II. kötet. Bp., 2005. 136–137.

² Idézi Görtemaker, Manfred: *A Német Szövetségi Köztársaság története az alapítástól napjainkig*. Bp., Korona Kiadó, 2003. 19.

³ Uo.

⁴ Mensing, H. P. (Bearb.) Adenauer: *Briefe 1945–1947*. Siedler Verlag (Adenauer. Rhöndorfer Ausgabe) 1984. 607. 3. jegyz.

⁵ Uo., és M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az új Németországért*. Konrad Adenauer. Magyar Szemle Könyvek, Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2010. 70.

⁶ Az orosz veszély dimenzióit és az ezzel szemben kialakítandó német és nyugati politika körvonalait már 1945-ben teljes

egyértelműséggel felvázolta egy sokat idézett levelében, amelyet a duisburgi polgármesterhez intézett.

⁷ Az ordoliberalis megnevezés tartalmilag az állam által szabályozott gazdasági rendre vonatkozik. Meghatározó képviselői Walter Eucken, Franz Böhm, Leonhard Miksch és Hans Großmann-Doerth voltak.

⁸ Tóth Tihamér: *Az ordoliberalis iskola palackpostája – a piacgazdaság eszméje egykor és ma*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica Tomus. LXXIII. Fasc. 1–64. Szeged, 2010. 887–889. Sok más mellett Csaba László több idevágó megnyilatkozására is utalhatunk.

⁹ Baring, Arnulf: *Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie*. Bonns Beitrag zur Europäischen Verteidigungsgemeinschaft. München és Wien, 1969. 50. Idézi Görtemaker, Manfred: *A német Szövetségi Köztársaság története az alapítástól napjainkig*. Bp., Korona Kiadó, 2003. 79.

¹⁰ *Reinischer Merkur*, 1948. február 21. Idézi Görtemaker i. m. 79.

¹¹ Kende Péter: *Találkozásaim Antall Józseffel*. In: Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd: *A politikus Antall József – az európai úton*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 321.

¹² Antall kormányprogramjának vonatkozó megfogalmazása: „Kormányunk programjának középpontjába az embert állítottuk. (...) A kormány úgy gondolja, hogy a nemzeti megújulás záloga a törvények előtt szabad, de belsőleg is megújult, felszabadult alkotó ember. A megújuló Magyarország ilyen emberek közössége legyen! (...) Az ember csak teljes testi, lelki és szociális jólét állapotában tudja képességeit kibontakoztatni...” *Antall József országgyűlési beszédei 1990–1993*. Bp., Athenaeum Nyomda Rt. 1994. 18.

¹³ Röpke, Wilhelm: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, Zürich, 1942; Új kiadás: Bern, Haupt, 1979. Wilhelm Röpke: *A harmadik út*. Korunk társadalmi válsága. Bp., Auróra kiadó, é. n. (1943)

¹⁴ Ennek lényege, hogy az államhatárok csak az érdekelt felek kölcsönös akaratával változtathatók meg.

¹⁵ A következetes és etikus tudományművelést a nyilvánvaló közösségi célján és hasznán túl Jakó Zsigmond kolozsvári történészprofesszor nevezte egy interjújában a kommunista barbarizmussal szembeni jogfenntartás eszközének.

¹⁶ Antall József: *Modell és valóság II*. Bp., Athenaeum Nyomda Rt., 238.

¹⁷ *A politika – hivatás és szakma.* In: Antall József: *Modell és valóság II.* Bp., Athenaeum Nyomda Rt., 239.

¹⁸ Kornis Gyula: *Az államférfi: a politikai lélek vizsgálata I–II. k.* Bp., Franklin-Társulat, 1933.

¹⁹ *A politika – hivatás és szakma.* In: Antall József: *Modell és valóság II.* Bp., Athenaeum Nyomda Rt., 239–240.